27. Труды епархиального Подольского историко-статестического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии. Вып. 9. / Под. ред. Е. Сицинского. – Кам'янець-Подольск., 1901. – С. 505.
28. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К.: Політвидав, 1971. – С. 216.
29. Годованюк О. Оборонні споруди Поділля за «Інвентарем» 1615 р. // АСУ: 1996. – Київ, 1996. – Т. 3. – №1. – С. 60-74.
30. Там само. – С. 64.
31. Там само. – С. 68.
32. Там само. – С. 69.
33. Там само. – С. 70.
34. Там само. – С. 60.
35. Там само. – С. 61.
36. Там само. – С. 64.
37. Сайт: zamki-kreposti.com.ua/hmelnickaya-oblast/derazhnjanskij-zamok-derazhnja
38. Там само.
39. Там само.
40. Микола Крикун. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. – Львів, 2011. – С. 251.
41. Там само. – С. 431.
42. Шпаковський С.М. Пам'яткоохоронна робота щодо збереження нововиявлених археологічних об'єктів Хмельницької області (за результатами розвідок 2013 р.) // Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 2'2013. – Хмельницький, 2013. – С. 346.

Андрій Климчук
редактор Інтернет-порталу
«Віртуальний Станиславів»

ОБОРОННІ СИНАГОГИ НА УКРАЇНІ – ЗРАЗКИ ФОРТИФІКАЦІЙНОГО МИСТЕЦТВА

Татарські набіги змушували серйозно дбати про захист. З цією метою оборонних функцій надавали культовим спорудам. У статті розглянуто ті синагоги, що виконували оборонну функцію.
Ключові слова: фортифікація, оборонні синагоги, синагоги.

Татарські і турецькі набіги спустошували східні креси Речі Посполитої, тобто землі теперішньої України: Волинь, Галичину і Поділля. Реалії диктували і визначали потребу у пристосуванні під оборонні потреби не лише замків, але й церков, костелів і синагог. Процес інкастеляції (пристосування сакральних споруд до оборони), властивий усім європейським країнам, активно охопив і українські терени. Під час збройних нападів на місто синагоги та муровані сакральні споруди були найнадійнішим сховком для всієї громад.

Мурована синагога в Золочеві

У тогочасні Речі Посполитій залежно від місця розташування, давні муровані синагоги ділилися на два типи: intramuros – в «міських мурах», які повинні були відповідати вимогам костьольного права з огляду на зовнішній вигляд, висоту і віддаль до найближчого костьолу, не могли стояти поруч з християнськими храмами і мусили бути нижчими від них.

Інший тип синагог – extramuros, тобто зведені за міськими фортифікаціями. Вони мусили бути або дерев'яними, або оборонними. Такий припис був продиктований з огляду на оборону міста. У випадку наближення ворога, все поза мурами необхідно було або спалити, або замінити на фортецю, і з неї відстрілюватись [7, s. 197].

Синагоги, зведені в ті непрості часи характеризуються кубічним об'ємом, увінчаним оборонним аттиком з бланками і бійницями та складають окремий фортечний тип. Нам відомі такі синагоги в багатьох містах, їх, зокрема мали: Жовква, Броди, Сокаль, Лешнів, Львів, Золочів, Луцьк, Остріг, Любомль, Степань,

Мацеїв, Дубно, Шаргород, Гусятин, Сатанів, Язлівець, Меджибіж, Тернопіль. Це монументальні будівлі з грубими мурами, укріплені контрфорсами, які будувалися згідно з правилами фортифікаційної архітектури. Тому й за своєю стилістикою вони найповніше відповідали характерові міських мурів, укріпленого замку або оборонного палацу. У королівських привілеях, наданих на будову таких синагог зазначалося, щоби на випадок нападу могли себе захистити, одночасно регламентуючи розміри і вигляд. Характерним прикладом є привілей Зиґмунда III, наданий луцьким євреям 1626 р. на спорудження синаґоґи за міськими мурами, у якому сказано: «...щоби школа не підносилася над тамтешніми будівлями костьолів, ... аби вони на верху тієї школи могли розгортати оборону і відстрілюватися з усіх боків» [3, с. 33-39].

Спинимося докладніше на кожній з вище згаданих синагог. Жовківська синагога була зведена у 1699 році на кошти короля Яна III Собеського – на місці більш давньої дерев'яної. Синагога була типовою для Східної Європи – кубічна головна зала та невелика прибудова, що служила сіньми і приміщенням для жінок. Проте божниця у Жовкві була значно більше за інші та краще оздоблена. Загалом, це була друга за красою та величчю синагога в Європі. Перша була в Амстердамі.

Синагога в Жовкві

Синагога була оборонна – мури за товщиною були більше метра, а на даху знаходився бойовий ярус зі стрільницями. Біля синагоги знаходилася Туринецька брама, відома також як Жидівська, отже, синагога прикривала одну з міських брам, служачи таким чином додатковою оборонною вежею, на її даху можна було встановлювати артилерію.Синагога була збудована з каменю й цегли [7, s. 199].

Основний об'єм синагоги увінчаний ренесансним аттиком, що підреслений профільним ґзимсом. Аттик декорований глухою аркатурою з бійницями. Він завершується короною, що збереглася на західному фасаді, та фланкований шестигранними башточками з арками. Східний фасад укріплений контрфорсами, прорізаний великими півциркульними та одним круглим над аркою Тори віконними отворами [4, с. 72-74].

Синагога кілька разів страждала від пожеж, і кожного разу з великими труднощами відновлялась. Востаннє спалили синагогу нацисти у 1941 році. Потім, за радянських часів, її використали як склад, і тільки за часів Незалежності почалася відбудова святині.

Мурована синагога в Бродах на Львівщині збудована на місці дерев'яної, яка згоріла. 1742 року розпочато будівництво. Споруда збудована з цегли, базована на прямокутному плані, з квадратним молитовним залом, традиційної орієнтації, основний об'єм кубічної форми. Від заходу до основного об'єму прилягає прямокутний у плані двоярусний об'єм жіночих галерей з пулішем. Будівля синагоги увінчана двоярусним аттиком, нижній ярус якого оздоблений сліпою аркатурою, верхній – плоскими восьмигранними нішами. Зі східної сторони – в центральному полі другого ярусу аттика – вміщений бароковий картуш, прикрашений гебрайським написом і волютами. На тому ж фасаді нижній ярус аттика прорізаний трьома круглими отворами. З північного боку західної прибудови також збережений гебрайський напис. Гладкі, викінчені профільованими гмизами фасади, членовані пілястрами тосканського ордеру на три прясла, поля яких прорізані високо розміщеними півциркульними вікнами. Основний об'єм вкритий шедовим дахом. Головний вхід влаштований традиційно на західному фасаді, до нього колись вели сходи. Цей фасад був прорізаний вікнами з лучковими завершеннями. В планувально-просторовій структурі синагоги закладена дев'ятипольова схема. Чотири могутні гранчасті стовпи, що з'єднуються підпружними арками, несуть систему хрестових склепінь. Центральне поле перекрите сферичним склепінням. Тут стояла огороджена балюстрадою біма. Пілястри та стовпи, на які опираються підпружні арки, увінчані капітелями іонійського ордеру. У східній стіні збережена ніша тори. Стіни на висоті 31/2 метрів від підлоги з трьох сторін, окрім західної, декоровані сліпим аркатурним поясом. Північна та південна стіна основного об'єму, прорізані лучковими отворами, які з'єднували жіночі молитовні з чоловічим залом [4, с. 45]. Споруда перебуває в незадовільному стані.

У межах міських укріплень давнього Сокаля містилась церква св. Миколая і синагога. М.Горн висунув припущення, що спочатку у Сокалі, ймовірно, в 16 ст. була збудована дерев'яна синагога, яка згоріла у 1637 році під час міської пожежі. На її місці між 1687 і 1648 роках, була збудована нова, але вже із цегли, яка збереглась до наших днів [8, s. 23]. У кінці минулого століття краєзнавець В.Чернецький знайшов у сокальському міському архіві угоду, укладену в 1609 році між міщанами і євреями. Один з її пунктів дозволяв збудувати

у місті синагогу. Отже, дерев'яна попередниця сучасної синагоги могла бути збудована не раніше, ніж на межі першого і другого десятиліть 17 ст. Сокальська синагога, збудована із цегли, має форму чотирикутника. Певні риси сокальської синагоги, зокрема наявність кутових нішок-тромпів, наближають її до синагоги в Замості. Сокальська синагога зараз в вкрай занедбаному стані.

Синагога в Сокалі

В містечку Лешневі синагога знаходилася на захід від ринкових кварталів. Будівля, що проіснувала до часів Другої світової війни була вимурована в 1677 році Міхал Ковальчук із Львівської політехніки в 1894 році обстежував будівлю і лишив її докладний опис. Синагога являла собою будівлю, що стояла окремішньо від інших споруд, вже здалеку вона вирізнялася високим аттиком. Головна брила будівлі синагоги являла собою правильний чотирикутник, поділений чотирма стовпами на дев'ять полів, перекритих хрестовими склепіннями. До цієї головної частини були добудовані видовжені приміщення, перекриті бочковими склепіннями з розпалубками [9, s. 100-101].

Синагога в Лешневі

Давні синагоги Краківського передмістя Львова були дерев'яними. Їхній вік був недовгий, бо часто нищили пожежі. Розташовувалися вони дуже близько до міських мурів, недалеко від Краківської брами, серед досить щільної забудови юдейської дільниці.

Мурована синагога тут постала 1632 року. Первісно вона складалася лише з великого квадратового молитовного залу (20,10×19,28×11 м), що свідчило про велику громаду. Львівська Передміська синагога первісно була характерною оборонною спорудою, яка мала вигляд кубічної брили вкритої складчастим дахом та увінчаної аттиком 1635 року король Владислав IV дав згоду на вимурування приміщень для жіночої молитовні (езрат нашим).

Після їх добудови розміри синагоги склали ~ 24×35 м. Вона мала вигляд великої кубічної споруди вкритої високим пірамідальним дахом з заломом, що домінувала посеред щільно забудованої юдейської дільниці. Жіночі галереї вкривав складчастий дах.Щоби не перевищувати мешкальних будинків, як вимагало тогочасне законодавство чи релігійний припис, високий молитовний зал був заглиблений на дев'ять сходинок. Згідно з тодішніми вимогами, синагога мусила бути оборонною спорудою на випадок нападу. І хоча про це не зафіксовано в документах, проте відомо, що Передміська синагога витримала не одну облогу, зокрема, в другій половині XVII ст. Позаяк для успішного утримання облоги необхідно було вести верхній вогонь, первісно стіни синагоги, напевно мали оборонний аттик з бійницями, за яким ховався характерний для давніх мурованих синагог складчастий (шедовий) дах. Приблизно в середині XVIII ст. синагогу вкрили високим бароковим дахом з заломом, як це видно на гравюрі Пернера 1772 року [7, s. 199].

Передміська синагога у Львові

Оскільки після нападу татар на Луцьк у 1617 році місто, зокрема єврейський квартал, зазнав руйнації, то постала потреба про відбудову. Сьогодні ще не встановлено, хто саме фінансував будівництво, але ймовірно, до цього долучилася вся громада за підтримки люблінського Вааду та багатих єврейських родин, які в той час в місті точно були. Можливо, що ця нова синагога була зведена на фундаментах попередньої. Поки що не відомо, хто саме проектував споруду, хто був архітектором і виконавцем робіт. Внаслідок схожості архітектурних елементів синагоги, Братської церкви, Луцької брами в Острозі висловлюється думка, що виконавець робіт був один і той самий. Будівельниками могли бути мулярські цехи Любліна чи Львова.

Синагога в Луцьку

Нова мурована синагога складалася з таких частин. Основним приміщенням був кубічний молитовний зал «італійсько-польського ренесансу»із товщиною стін до 1,5 м з двома одноповерховими прибудовами: для жінок та для школи. На південному куті молитовного залу була збудована оборонна вежа з бійницями за вимогою короля. Вежа могла входити до одного із оборонних кілець тодішнього Луцька [4, с. 74]. У вежі зокрема містився невеликий арсенал. У 1648 році Луцьк зазнав нападу козаків. За цих подій синагога зіграла оборонну роль. Так, відомо про найманий єврейською громадою військовий загін, який захищав єврейський квартал із синагогою.

До знищення 1942 року синагога була майже квадратною в плані з розмірами 25×25 м. Ця споруда складалася із чотирьох основних частин: молитовного залу для чоловіків, двох бічних приміщень для жінок та навчання, оборонної вежі. Висота молитовного залу, який зберігся та був відновлений, становить 14 м. Товщина стін – 1,5 м. Розміри молитовного залу становлять 14×16 м. Висота вежі – 17,4 м. На кожному із чотирьох фасадів головна частина споруди має по 2 вікна із дуговим завершенням. Крім того, на південно-західному та північно-західному фасадах є вікна менших розмірів, які раніше були внутрішніми проходами у споруді до знищення приміщень для навчання та жінок. Тому ніякої первинної архітектурної ролі ці отвори не грають. До південно-східного фасаду прибудований ще один спортивний зал. Башта має кутові пілястри, круглі бійниці, різної форми вікна. Вежа та молитовний зал обрамлені по периметру аттиковим фризом з кілеподібними нішами, форма яких більше ніде не повторюється. В аттику є бійниці.

Наразі луцька синагога використовується спортивним клубом «Динамо». В молитовному залі влаштовано спортивний зал. Розташована в кінці прямолінійної ділянки вулиці Данила Галицького в історико-культурному заповіднику «Старий Луцьк».

Синагога в Острозі

Острозька синагога була збудована у східній рівнинній частині Острога, неподалік від берега річки Вілії. У плані Острозька синагога квадратна, в об'ємі кубічна, з чотирма внутрішніми восьмигранними стовпами з тесаного каменю, які поділяли її внутрішній простір на дев'ять рівних частин.

За легендою острозька синагога заговорена великим магом-рабином Торовичем. Вона не горіла у вогні, не була знищена під час пам'ятної острозької повені в кінці XVII ст. У 1648 і 1649 роках була свідком погромів, влаштованих військами Богдана Хмельницького. Як повідомляють єврейські джерела того часу, сусідні колодязі тоді були заповнені трупами єврейських дітей. В синагозі козаки лишень влаштували були конюшню. У 1792 році синагогу, в якій ховалися острозькі євреї, штурмували російські війська на чолі з генералом Михайлом Каховським. Росіяни помилково сприйняли будівлю за фортецю, в якій засіли поляки і обстрілювали її з гармат. Згідно з легендою, порятунок євреїв був чудом. Навіть ті ядра, які залетіли всере-

дину будівлі через розбиті вікна, не заподіяли шкоди людям, що перебували всередині. На третій день атаки місцевий сміливець на ім'я Елієзер вийшов із синагоги і показав царським військам брід через річку Вілія, після чого вирушили від Острога подалі. У пам'ять про цю подію в стіні синагоги не заштукатурювали сліди від ядер, а одне з ядер висіло всередині будівлі на ланцюгу. Є навіть легенда, що ланцюг був золотим. Єврейська громада Острога постановила щорічно відзначати день свого порятунку і читати у синагогах міста опис цієї події [2, с. 8]. Два ядра, які до Другої світової війни були всередині синагоги, тепер зберігаються у Державному історико-культурному заповіднику м. Острога.

У Любомлі на Волині в 1510 році було зведено синагогу 1 в центрі єврейського кварталу. Любомльська синагога стала однією з найкращих архітектурних споруд того часу і згадувалася в усіх старовинних книгах. За архітектурною формою синагога була схожою на фортецю у стилі ренесансу. Основна будівля була приблизно чотириповерхова, а суміжна значно нижча для жіночої відправи. Стіни кожної з цих з'єднаних будівель були оздоблені аттиком у стилі польського ренесансу. Аттик увінчувався зубцями у мавританському стилі, які піднімались над лінією даху, оточуючи його, як стрічка. Унікальні гравірування

Синагога в Любомлі

Синагога в Дубно

на квадратному полі, перекривався дев'ятьма полями хрестових зімкнених або вітрильних склепінь, що спиралися на чотири потужні кам'яні опори. Товщина стін синагоги нагадує про її оборонний характер. Елементами укріплень були контрфорси та ренесансові триярусні аттики з бійницями на фасадах.

Шаргородська синагога на Поділлі відноситься до класичних оборонних синагог. Архітектура дещо нагадує мавританську.

Синагога має товсті стіни, високий ренесансний аттик з живописними зубцями та ма-та різьблення, черепична покрівля, яка виступала довкола головної споруди, надавали їй величності, що послужило натхненням для будівництва інших подібних синагог того часу. Зі східної сторони на фасаді синагоги зверху в центрі були зображені два стоячих леви. Трохи нижче від них з боків – дві зірки Давида. В кожній стіні основної будівлі було по три великих вікна, над якими були зроблені надписи на івриті. У вікнах – вітражі з кольорового скла, середні вікна – також у формі зірки Давида.

Історія єврейської громади у Степані сягає у княжі часи. Жили євреї відособлено від корінного населення, займаючи центральну приярмаркову частину міста. Над самим берегом Горині піднімалася велична мурована синагога у давньому єврейському стилі, дещо нагадуючи готику. У степанців збереглися перекази про те, що ту споруду євреї купили у князя Острозького і переобладнали потім на свій храм. Товщина стін його досягала до метра [1, с. 83].

Дубнівська синагога будувалася в першій половині XVI ст. у стилі барокко так званого дев'ятипольового, синагогального типу. Простий чоловічий зал, базований

Синагога в Шаргороді

ленькими декоративними башточками по кутам, рідко розставлені великі вікна надають синагозі вельми своєрідний вигляд.

Синагога в центрі Гусятина – селищі міського типу однойменного району, а колись міста з магдебурзьким правом (з 1559 року) – не була винятком. Створена в кінці XVI століття за сприяння роду Калиновських, вона служила релігійним і культурним центром єврейської громади міста, що сягала трьох тисяч осіб, інтереси якої і була покликана захищати, виступаючи в якості самостійного оборонного центру в разі прориву міської оборони.

Відновлена після пожежі в 1742 році Гусятинська синагога постає в новому обличчі, майже втративши всі свої відмітні оборонні особливості, вона набуває мавритано-готичнихдекорових елементів в оздобленні зовнішніх фасадів і капітальну реконструкцію внутрішніх приміщень.

З приходом XVIII століття вдосконалена військова техніка і тактика ведення воєн вносить свої корективи в архітектуру міст: окремі будівлі перестають братися до уваги як оборонні одиниці і, як наслідок, перебудовуються в стилі цивільної архітектури з елементами декору. Саме в наслідок цих віянь синагога в Гусятині доповнюється новими приміщеннями, створеними в творчих цілях – школа-хедер, молитовний жіночий зал2.

Синагога в Сатанові, споруджена 1532 року, входила до системи міських фортифікацій і була пристосована для оборони. Про її поважний вік свідчать потужні стіни, пізньоготичні вікна, ренесансний аттик зі стрільницями.

Сатанівська синагога кам'яна. Складається з прямокутного головного залу та дотичних до нього знижених приміщень. Перекрита напівциркульними склепіннями зі стрільчастими розпалубками. Стіни укріплено контрфорсами. Основним засобом художньої виразності пам'ятки є глуха аркатура аттика в ренесансному стилі, що завершує фасади. Аттик, крім того, був бойовим ярусом, мав бійниці. Декоративний акантовий пояс, що маскує стоки дощової води, – характерний для синагог XVI століття – не зберігся.

1928 року подільський дослідник Юхим Сіцінський писав, що «синагога виглядає як невеличкий замок. Вона має високі мури й міцне склепіння на вершку; дах на тому склепінню ховається за високі парапети (надмурки) з маленькими стрільницями. У стінах нижче од парапетів великі вікна з гостролукими верхами. З одного боку будинку прибудування для жіночого відділу. Завдовжки головний будинок синагоги 18 метрів, завширшки – 16 метрів». Для синагоги в Сатанові характерне поєднання елементів двох стилів: стрілчаста форма перемичок великих вікон центрального об'єму свідчить про відгомін готики, а оздоблення аттика глухою аркатурою з півциркульних ніш є одним з ранніх прикладів застосування ренесансних мотивів.

Як зазначив науковий співробітник Центру єврейського мистецтва Єрусалимського університету Борис Хаймович, «у Сатанові у разі війни кожна з громад (українська, польська, єврейська або вірменська) відповідала за свою дільницю оборони. Центром єврейської дільниці, та й усього південно-західного напрямку, була синагога, з даху якої обстрілювалися підступи до міста». Згідно з ухвалою магістрату, юдейська громада зобов'язувалася за свій рахунок утримувати на стінах оборонної синагоги гарматну батарею й припаси пороху й ядер до неї Нині синагога перебуває в стані напівруїни.

Синагога в Язлівці розташовувалася у північній частині міста. Відомості про її архітектуру занотовані в реєстраційній картці пам'ятки, яку заповнили в 1935 році. У цей час облік пам'яток розпочало Управління консервації Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств. У картці було записано: Язлівець, божниця, XVI/XVII ст., стиль ренесанс, власник – ґміна єврейського віросповідування, реєстраційний номер 42. Обміри – план, 4 розрізи, 2 фасади 1:100"52. Також подано лаконічну довідку про об'ємно-просторову структуру споруди: типовий уклад польської ренесансової божниці, яка складається з чотиристороннього приміщення призначеного для чоловіків, що моляться, а також збоку прибудованої галереї для жінок. Витриманий у гладких і широких площинах фасад має суворі та монументальні риси. Варто підкреслити чудовий, трішки пошкоджений портал, в орнаменті якого, без сумніву, відчутні впливи сходу. Під час Першої світової війни божниця горіла. У 1929 році її покрили новим бляшаним дахом, закриваючи первинний ґонтовий дах. Рівночасно були трохи підвищені стіни синагоги, із збереженням первинної межі мурів відповідним відступом. У наступні роки відбудовано склепіння за системою Рабіца. Інтер'єр разом з цінним кам'яним вівтарем залишається до сьогодні в руїні [4, с. 53].

Синагога в Язлівці

Синагога в Тернополі

Дивовижним акцентом пам'ятки був ренесансовий портал головного входу. Багата декорація, майстерна пропорційна композиція та подібність із низкою інших порталів у Язлівці свідчать, що майстри-різьбярі пройшли навчання у високоякісній школі, створили неповторну язлівецьку школу ренесансової різьби. Скромніший і також майстерно різьблений АронГакодеш відрізняється стилістикою від вхідного порталу. Під час Другої світової війни пам'ятка була зруйнована. Сьогодні на її місці пустка.

Стара мурована божниця (синагога) на вул. Подільській-Вищій, про яку згадує У. фон Вердум, зведена у другій половині XVII ст. Мала оборонний характер. Споруда строгої раціональної форми, з відчутним східним впливом, прямокутна в плані, вільна від декору, за винятком ренесансного атика, прикрашеного аркадою. В загальних рисах нагадує божницю в Гусятині. Цінним було внутрішнє оздоблення божниці.

Список використаних джерел та літератури

1. Войтович В.М. Степань моя мила. Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Видавець Валерій Войтович, 2009. – 578 с.
2. Дубнов С. Еврейская старина в Остроге (1532–1722) // Восход. Журнал учено-литературный и политический. – СПб., 1894.
3. Колосок Б. В. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування : історико-архітектурний нарис. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. – 124 с. + 16 с.; іл.
4. Синагоги України. Спеціальний випуск інституту Укрзахідпроектреставрація, Львів: Видавництво Центр Європи, 1998, с. 72-74.
5. Терський С. Історія Луцька. Том 1. Лучеськ X–XV ст. – Львів, 2006.
6. Чернецький В. Літописні матеріали до історії міста Сокаля від його заснування до 1890 року. – Львів, 1891. С. 18-19.
7. BałabanMajer. BóżniceobronnenawschodnichkresachRzeczypospolitej // Noweżycie. – 1924. – T.1, zeszyty 1-3. – S. 197-203, il.
8. Horn M. ZydzynaRusiCzezwonej w XVI i pierwszejpolowe XVII. – Warczawa, 1975. – S. 124, 155.
9. Sprawozdania z posiedzieniaKomijihistoriisztukizaczasod 1 stycznia 1893 do 31grudnia 1894 r. // Sprawozdania Komisji dobadania Historyi Sztuki w Polsce. – t. V. – S. 100-101.

Євген Осадчий
к.і.н., старший викладач Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
м. Суми

УКРІПЛЕНИЙ ТАБІР СЕЛІТРОВАРІВ СЕРЕДИНИ XVII ст. НА СЕРЕДНЬОМУ ПСЛІ

Стаття присвячена результатам обстеження селітроварного комплексу на Середньому Пслі. Майстерня мала укріплення аналогічні тим, що застосовувалися українськими козаками при будівництві прикордонних острогів. Комплекс доброго стану збереженості є яскравим взірцем найпростішої козацької фортифікації.

Ключові слова: селітроваріння, Річ Посполита, фортифікація майдани.

Початок XVII ст. у Східній Європі співпав з масовим поширенням артилерії та ручної вогнепальної зброї. Війни та численні повстання, що відбувалися у першій половині століття потребували значної кількості пороху. Українське козацтво мало на озброєнні численні різнокаліберні гармати, мушкети та пістолі. Виробництво пороху потребувало трьох інгредієнтів: деревного вугілля, сірки та селітри. З першими двома проблем не виникало. Але селітра у природі зустрічається вкрай рідко. Ця сполука виникає при перегнивання органічних речовин при певних природних умовах. Наприкінці XVI – початку XVII ст. на південно-східних кордонах Речі Посполитої було розпочато видобуток селітри з курганів та валів стародавніх горо-